

Ο ρόλος του ανθρώπινου κεφαλαίου στην ανάπτυξη του ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος της Βόρειας Ελλάδας

Νίκος ΒΑΡΣΑΚΕΛΗΣ, Νέλλη ΠΑΥΛΙΔΟΥ

1. Εισαγωγή

Η ανταγωνιστικότητα - βελτίωση της παραγωγικότητας - έχει αναδειχθεί σε κυρίαρχο στοιχείο και επιδίωξη της πολιτικής των επιχειρήσεων και των κρατών κατά τις τελευταίες δεκαετίες. Η επιδίωξη αυτή οφείλεται στο γεγονός ότι η εμπορική πολιτική για την αύξηση των εξαγωγών που άσκησαν στο παρελθόν οι κυβερνήσεις, όπως για παράδειγμα η υποτίμηση του νομίσματος και οι εξαγωγικές επιδοτήσεις, στις περιπτώσεις που δεν απέτυχαν εντελώς, είχαν ελάχιστα και μόνο βραχυχρόνια αποτελέσματα. Γι' αυτό, στο διεθνές περιβάλλον ο ανταγωνισμός γίνεται πλέον σε επίπεδο επιχειρήσεων με εξαγωγικές και πολυεθνικές δραστηριότητες και όχι σε επίπεδο κρατών. Ωστόσο, η δημιουργία ενός όσον το δυνατόν ευνοϊκότερου εξωτερικού περιβάλλοντος για τη βελτίωση της παραγωγικότη-

τας των εγχωρίων επιχειρήσεων εξακολουθεί να παραμένει ευθύνη του κράτους ή υπερεθνικών οργανισμών, όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση (Yoffie 1993). Η ανταγωνιστικότητα σε όρους ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος σε ένα εύρος παραγωγικών τομέων έχει νόημα για την Ευρωπαϊκή Ένωση. Δεν αποτελεί όμως τελικό στόχο, αλλά ένα μέσο για την επίτευξη ευημερίας, θέσεων εργασίας και διαρκούς ανάπτυξης στις περιφέρειες της Ευρώπης (Sharp 1998).

Η τάση για παγκόσμια ολοκλήρωση των οικονομιών και αγορών, η οποία περιλαμβάνει την εντατικοποίηση του διεθνούς ανταγωνισμού μέσω της ανάδειξης μιας μοναδικής παγκόσμιας αγοράς σε μια συνεχώς διευρυνόμενη ποικιλία προϊόντων, υπηρεσιών και παραγωγικών συντελεστών, αναδεικνύει την σημασία της ευθύνης των εθνικών και κοινοτικών αρχών σχετικά με την ανταγωνιστικότητα. Θα

πρέπει να σκεφτόμαστε πλέον σε όρους ανταγωνιστικού παρά συγκριτικού πλεονεκτήματος. Τα συγκριτικά πλεονεκτήματα παραδοσιακά σχετίζονται με τη διαθεσιμότητα των παραγωγικών συντελεστών όπως οι φυσικοί πόροι και συνεπώς είναι σχετικά άκαμπτα. Τα ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα βασίζονται περισσότερο σε ποιοτικούς συντελεστές και συνεπώς μπορούν να επηρεασθούν σε μεγάλο βαθμό από τις επιχειρηματικές στρατηγικές και τις δημόσιες πολιτικές (CEC 1993). Η ποιότητα συνεπώς αναδεικνύεται σε σημαντικό παράγοντα. Υπάρχουν όμως και περιορισμοί στο πως οι κυβερνήσεις μπορούν να επηρεάσουν την σύγχρονη παγκοσμιοποιημένη οικονομία. Σε αυτό το πλαίσιο πολιτικές κλειδιά είναι αυτές οι οποίες περιέχουν την παροχή προς τις επιχειρήσεις αφενός μεν φυσικών υποδομών και αφετέρου άυλων υποδομών (ειδική εκπαίδευση, κατάρτιση και ερευνητικές ευκολίες) (Jacquemin 1995, Sharp 1998).

Μέσα σε ένα δυναμικό ανταγωνιστικό περιβάλλον, στο οποίο, σύμφωνα με τον Schumpeter, δεν υπάρχει ανταγωνιστική ισορροπία, αλλά μια αέναη κίνηση προκαλούμενη από τους νεωτερισμούς στην παραγωγή και στο προϊόν, ο ρόλος του κράτους - μέσω της πολιτικής που ασκεί - είναι να αυξήσει τη μακροχρόνια παραγωγικότητα. Η αύξηση της παραγωγικότητας έχει καθοριστική σημασία για τη διεθνή ανταγωνιστικότητα¹ και συμβάλλει στη βελτίωση του εγχώριου επιπέδου ζωής. Επομένως η παραγωγικότητα και οι παράγοντες που επηρεάζουν την αύξησή της (η τεχνολογική εξέλιξη, οι επενδύσεις, το ποσοστό χρησιμοποίησης της παραγωγικής ικανότητας, ο όγκος και ο βαθμός ειδίκευσης του εργατικού δυναμικού, η ικανότητα διαχείρισης, η οργάνωση της παραγωγής, η χρησιμοποίηση πόρων όπως ενέργεια ή οι πρώτες ύλες) είναι θέματα κεντρικού ενδιαφέροντος (Επιτροπή Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων 1993: 65).

Η εκάστοτε οικονομική πολιτική που αφορά έναν συγκεκριμένο κλάδο είναι δεδομένη και ισχύει για το σύνολο των επιχειρήσεων του κλάδου αυτού, το δε πλαίσιο των εξωτερικών συνθηκών είναι κοινό για όλους, ως επί το πλείστον, τους κλάδους. Παρόλ' αυτά, λίγες μόνο επιχειρήσεις έχουν επιτυχία στις διεθνείς οικονομικές συναλλαγές τους.

Ο Porter (1990), διερευνώντας τους παράγοντες που ευθύνονται γι' αυτό, διαπιστώνει ότι επιτυχία στις διεθνείς συναλλαγές τους έχουν εκείνες μόνον οι επιχειρήσεις, οι οποίες κατορθώνουν να μετασχηματίσουν το συγκριτικό πλεονέκτημα του κράτους ή της περιφέρειας σε ανταγωνιστικό πλεονέκτημα, στο οποίο και βασίζουν τη διεθνή τους στρατηγική. Το υπόδειγμα του Porter όμως πάσχει από την «εθνοκεντρικότητα» καθώς δέχεται ως παράγοντες μόνο αυτούς που διαμορφώνονται στη χώρα-βάση της επιχείρησης. Κατά τη δεκαετία του 1990 έγιναν προσπάθειες βελτίωσης και συμπλήρωσης του υποδείγματος του Porter με κύριο χαρακτηριστικό τους την διεθνοποίηση. Ο Dunning (1992) εισήγαγε τις πολυεθνικές επιχειρήσεις, οι Rugman (1992) και Rugman & D' Cruz (1993) την προσέγγιση του «διπλού διαμαντιού» και οι Chang Moon et al (1998) την προσέγγιση του «γενικευμένου διπλού διαμαντιού».

Σε αυτήν την εργασία θα εξετάσουμε, κατά πόσο το απλό θεωρητικό υπόδειγμα του Porter εξηγεί την οικονομική εξέλιξη της Β. Ελλάδας ή εάν θα πρέπει να το διευρύνουμε με τις άλλες προσεγγίσεις της βιβλιογραφίας. Στη συνέχεια θα εξετάσουμε τις δυνατότητες που έχει το κράτος να βοηθήσει τις επιχειρήσεις της Βόρειας Ελλάδας, στην ανάπτυξη ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος. Θέση μας είναι ότι η αναβάθμιση του ανθρώπινου δυναμικού αποτελεί βασική προϋπόθεση προκειμένου να αποκτήσουν οι επιχειρήσεις της περιοχής - μελέτης ανταγωνιστικό πλεονέκτημα στις διεθνείς και εγχώριες αγορές.

Στο δεύτερο μέρος γίνεται σύντομη παρουσίαση του θεωρητικού υποδείγματος. Στο τρίτο μέρος γίνεται μία σύντομη καταγραφή των ιδιοτεροτήτων της οικονομίας της Βόρειας Ελλάδας, παρουσιάζονται οι βασικοί οικονομικοί κλάδοι στους οποίους εξειδικεύεται η περιοχή. Στο τέταρτο μέρος διερευνάται η κατάσταση στην οποία βρίσκονται οι τέσσερις προσδιοριστικοί παράγοντες που εξασφαλίζουν ανταγωνιστικό πλεονέκτημα στην περιοχή μελέτης. Τέλος, εξετάζεται η δυνατότητα παρέμβασης του κράτους για τη δημιουργία ή ενίσχυση των προϋποθέσεων ανάπτυξης ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος στη Βόρεια Ελλάδα. Στην τελευταία ενότητα παρουσιάζονται τα συμπεράσματα και οι προτάσεις για την άσκηση πολιτικής.

2. Το Θεωρητικό Υπόδειγμα

Η διαρκής οικονομική μεγέθυνση και η δημιουργία θέσεων εργασίας βρίσκεται ψηλά στη λίστα των προτεραιοτήτων αρκετών χωρών στην παγκόσμια οικονομία. Στη δεκαετία του 1990, όλο και περισσότερα κράτη δίνουν μεγαλύτερη έμφαση σε αυτές τις προτεραιότητες και ο αριθμός των κρατών που εφαρμόζουν πολιτικές για την επίτευξη αυτών των επιδιώξεων συνεχώς αυξάνει (Mitchel 1999). Η κρατική πολιτική όμως αποτελεί υποβοήθημα των ανταγωνιστικών προσπάθειών των ιδιωτικών επιχειρήσεων. Στις διεθνείς αγορές δεν ανταγωνίζονται κράτη, αλλά επιχειρήσεις. Οι επιχειρήσεις που κατορθώνουν να μετασχηματίσουν το συγκριτικό πλεονέκτημα του κράτους ή της περιφέρειας στην οποία παράγουν, σε ανταγωνιστικό πλεονέκτημα², επιτυγχάνουν στις διεθνείς τους δραστηριότητες (Krugman 1994). Σ' έναν κόσμο αυξανόμενου ανταγωνισμού, οι οικονομίες εξειδικεύονται και η ανταγωνιστική επιτυχία συγκεντρώνεται σε συγκεκριμένες επιχειρήσεις και συμπλέγματα επιχειρήσεων (clusters).

Ο Porter (1990) συνέδεσε την επιτυχία των εθνικών επιχειρήσεων στις διεθνείς αγορές με το εθνικό περιβάλλον στο οποίο αυτές έχουν δημιουργηθεί και μεγεθυνθεί. Επιχειρήσεις που αξιοποιούν επιτυχώς το «διαμάντι» της χώρας τους κερδίζουν σε διαρκή ανταγωνιστικότητα. Τέσσερις είναι, σύμφωνα με τον Porter, οι βασικοί προσδιοριστικοί παράγοντες, στοιχεία του «διαμαντιού» για την ανάπτυξη εθνικού ή περιφερειακού ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος σε έναν παραγωγικό κλάδο.

- α. Η ύπαρξη παραγωγικών συντελεστών απαραίτητων στην ανάπτυξη του κλάδου, όπως για παράδειγμα άνθρωποι πόροι, τεχνολογικά εξελιγμένο φυσικό κεφάλαιο, φυσικοί πόροι, υποδομή, κλπ.
- β. Η ύπαρξη ικανής εγχώριας ή τοπικής ζήτησης η οποία θα πρέπει να έχει τη δυνατότητα να στηρίξει μία επιχείρηση του κλάδου στα πρώτα της βήματα.
- γ. Η ύπαρξη σχετικών με τον κλάδο βιομηχανιών και η ύπαρξη κλάδων υποστήριξης. Παραδείγματος χάριν η δημιουργία βιομηχανίας τροφίμων χωρίς την ύπαρξη

αξιόλογης και αποτελεσματικής αγροτικής παραγωγής δεν μπορεί να επιτύχει μακροπρόθεσμα αποτελέσματα στο διεθνές εμπόριο.

- δ. Η σωστή δομή των επιχειρήσεων, η δυναμική στρατηγική τους και ο ανταγωνισμός μεταξύ των επιχειρήσεων του κλάδου οδηγεί σε αύξηση της παραγωγικότητας και των πωλήσεων, τουλάχιστον των πλέον ανταγωνιστικών επιχειρήσεων.

Οι τέσσερις αυτοί προσδιοριστικοί παράγοντες συνιστούν ένα δυναμικό σύστημα που είναι πιο σημαντικό από το άθροισμά τους. Η επίδραση που έχει ένας παράγοντας στο ανταγωνιστικό πλεονέκτημα εξαρτάται από το επίπεδο στο οποίο βρίσκονται και οι υπόλοιποι παράγοντες. Τυχόν σοβαρές αδυναμίες σε οποιονδήποτε προσδιοριστικό παράγοντα θα περιορίσουν τις δυνατότητες ανάπτυξης και προόδου που έχει μια επιχείρηση. Για παράδειγμα, πλεονέκτημα σε συντελεστές, όπως είναι η ενέργεια, δεν θα οδηγήσει σε καινοτομία παρά μόνο αν υπάρχει έντονος εγχώριος ανταγωνισμός καθώς και η απαιτούμενη υποδομή (τεχνική, προμηθευτική) που θα οδηγήσουν σε επενδύσεις. Επίσης, ο έντονος εγχώριος ανταγωνισμός ωθεί τις επιχειρήσεις να βελτιώσουν τις αποδόσεις τους και παράλληλα δημιουργεί τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη εξειδικευμένων ικανοτήτων και τεχνολογίας. Θεσμοί όπως τα πανεπιστήμια ενθαρρύνονται να ανταποκριθούν στις ανάγκες της βιομηχανίας. Βέβαια, το ανταγωνιστικό πλεονέκτημα δεν αναπτύσσεται μέσα σε ένα προστατευόμενο περιβάλλον, αλλά σε καθεστώς ανταγωνισμού, πίεσης και αλλαγής. Συνήθως οι ανταγωνιστικές εταιρίες δεν είναι βιομηχανίες που βρίσκονται σε απομόνωση, αλλά αντίθετα, ενταγμένες σε συμπλέγματα βιομηχανιών συχνά συγκεντρωμένων σε συγκεκριμένη περιοχή. Η γεωγραφική συγκέντρωση προάγει τη δυναμική αλληλεπίδραση μεταξύ ανταγωνιστών, αγοραστών και σχετικών βιομηχανιών. Κατά συνέπεια, υπάρχει αλληλεπίδραση μεταξύ των τεσσάρων προσδιοριστικών παραγόντων της ανταγωνιστικότητας.

Το πρόβλημα με τη θεωρία του Porter είναι ότι θεωρεί ως μοναδικούς παράγοντες τα χαρακτηριστικά της χώρας – βάσης της επιχείρησης και υποεκτιμά την επίδραση των

ξένων αγορών στην ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων (Nachum 1998). Ιδιαίτερα η κριτική ως προς την εφαρμογή του "διαμαντιού" σε μια χώρα επικεντρώνεται στις μικρές χώρες οι οποίες στοχεύουν και στην απόκτηση παραγωγικών συντελεστών και αγορών στην διεθνή αγορά (Chang Moon et al. 1998). Η διεύρυνση της θεωρίας του Porter προκειμένου να συμπεριλάβει και τις διεθνείς επιπτώσεις στην ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων έχει δώσει σημαντικά θεωρητικά υποδείγματα όπως το διευρυμένο υπόδειγμα με την ύπαρξη στο «διαμάντι» των πολυεθνικών επιχειρήσεων (Dunning 1993), το «διπλό διαμάντι» (Rugman 1992; Rugman and D' Cruz 1993) και το «γενικευμένο διπλό διαμάντι» (Chang Moon et al. 1998). Ο Dunning (1992) συμπεριλαμβάνει στο υπόδειγμα του Porter την πολυεθνική δραστηριότητα ως μια τρίτη εξωγενή μεταβλητή, όπως είναι η κυβέρνηση και ο τυχαίος παράγων. Κατά τον Dunning τόσο η εξαγωγική πολυεθνική δραστηριότητα όσο και η εισαγωγική επηρεάζουν τους υπόλοιπους τέσσερις παράγοντες του υποδείγματος, αλλά και τον ρόλο της κυβερνητικής πολιτικής. Ειδικότερα, η εισαγωγική ξένη επένδυση προσφέρει οφέλη σε επίπεδο παραγωγής, οργάνωσης και μάρκετινγκ πέρα και πάνω από αυτά τα οποία θα μπορούσαν να απολαύσουν οι εγχώριες επιχειρήσεις. Οι Rugman (1992) και Rugman and D' Cruz (1993) υποστηρίζουν την άποψη ότι η διεθνής ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων μιας χώρας δεν εξαρτάται μόνο από τους παράγοντες της χώρας-βάσης, αλλά και της χώρας που είναι ο βασικός εμπορικός εταίρος της. Μελετούν την ανταγωνιστικότητα των καναδικών επιχειρήσεων η οποία δεν εξαρτάται μόνο από το καναδικό «διαμάντι», αλλά ταυτόχρονα και από το «διαμάντι» των ΗΠΑ (η αγορά προς την οποία απευθύνεται το μεγαλύτερο μέρος της παραγωγικής δραστηριότητας των καναδικών επιχειρήσεων). Δηλαδή, η ανταγωνιστικότητα εξαρτάται από το «διπλό διαμάντι», τόσο του Καναδά όσο και των ΗΠΑ. Στο «γενικευμένο διπλό διαμάντι» των Chang Moon et al. (1998) η εθνική ανταγωνιστικότητα ορίζεται ως η δυνατότητα των επιχειρήσεων να δραστηριοποιούνται σε δραστηριότητες προστιθέμενης αξίας σε ένα συγκεκριμένο κλάδο σε μια συγκεκριμένη χώρα και να διατηρούν αυτή τη δυνατότητα μακροχρόνια

ανεξάρτητα από τον διεθνή ανταγωνισμό. Η διαφορά του υποδείγματος αυτού με το υπόδειγμα του Porter είναι ότι στο υπόδειγμα αυτό ενσωματώνονται οι παραγωγικές δραστηριότητες τόσο των εγχώριων επιχειρήσεων όσο και των ξένων επιχειρήσεων στη χώρα ενώ το υπόδειγμα του Porter αναφέρεται μόνο σε εγχώριες επιχειρήσεις. Επίσης ενώ στο υπόδειγμα του Porter η επιτυχημένη στρατηγική των επιχειρήσεων είναι να συγκεντρώσει όσο το δυνατό περισσότερες δραστηριότητες σε μια χώρα και να εξυπηρετεί την παγκόσμια αγορά από αυτήν τη χώρα-βάση, στο υπόδειγμα των Chang Moon et al. η διατηρησιμότητα του ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος απαιτεί την διασπορά των παραγωγικών δραστηριοτήτων μιας επιχείρησης σε περισσότερες χώρες και επηρεασμό των επιχειρησιακών στρατηγικών από περισσότερες της μιας χώρες.

Με βάση λοιπόν αυτό το θεωρητικό υπόβαθρο θα εξετάσουμε στο επόμενο μέρος την ανταγωνιστικότητα της Β. Ελλάδας και θα προχωρήσουμε στις προτάσεις πολιτικής.

3. Η Θεωρία του Ανταγωνιστικού Πλεονεκτήματος στη Βόρεια Ελλάδα

3.1. Παραγωγική δομή και κλάδοι εξειδίκευσης στη Βόρεια Ελλάδα

Η περιοχή της Βόρειας Ελλάδας διακρίνεται από αυξανόμενο οικονομικό και παραγωγικό δυναμισμό σε σχέση με τον μέσο όρο της χώρας. Όπως προκύπτει από τον Πίνακα 1, η συμμετοχή της Βόρειας Ελλάδας στο ΑΕΠ αυξήθηκε κατά την περίοδο 1970-1993 κατά 3%, από 21% στο 24%, ενώ αντίθετα η συμμετοχή της Αττικής - παραδοσιακό οικονομικό κέντρο της χώρας - μειώθηκε από 41% στο 37% περίπου.

Η Βόρεια Ελλάδα διακρίνεται ιδιαίτερα για την αγροτική και μεταποιητική της εξειδίκευση σε σχέση με το σύνολο της χώρας, αφού έχει μεγάλη ανάπτυξη στην περιοχή η αγροτική βιομηχανία αλλά και η βιομηχανία η οποία στηρίζεται στα προϊόντα της αγροτοβιομηχανίας (Σακελλάρη 1994: 56). Βάση της ανάπτυξης της αγροτικής βιομηχανίας αποτέλεσαν οι πρώτες ύλες οι οποίες έχουν υψηλή διαθεσιμότητα αλλά και καλή ποιότητα στην περιοχή

ΠΙΝΑΚΑΣ 1. Ποσοστιαία κατανομή του ΑΕΠ κατά Περιφέρεια

	1970	1980	1985	1987	1993
Αν. Μακεδονία και Θράκη	4,09	4,53	5,90	5,12	4,00
Κεντρική Μακεδονία	14,86	15,83	15,90	15,97	16,10
Δυτική Μακεδονία	2,40	2,65	2,66	3,24	2,90
Σύνολο Β. Ελλάδας	21,00	23,01	24,46	24,33	24,00
Αττική	40,83	37,76	35,55	36,37	36,90

Πηγή: ΕΣΥΕ, Δ/ση Εθνικών Λογαριασμών, Τμήμα Περιφερειακών Λογαριασμών (δική μας επεξεργασία)

(Ευθυμιάδης 1994: 57). Όπως φαίνεται στον Πίνακα 2, το ποσοστό της μεταποίησης στο ΑΕΠ της περιοχής έφθασε το 20% το 1993, ενώ το αντίστοιχο της χώρας ήταν 18%, το δε ποσοστό του αγροτικού τομέα ήταν 18.5% σε σχέση με το συνολικό της χώρας 13.7%.

Βέβαια, από περιφέρεια σε περιφέρεια υπάρχει διαφοροποίηση στην παραγωγική εξειδίκευση. Η περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης είναι σαφώς προσανατολισμένη προς τον πρωτογενή τομέα, η περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας είναι προσανατολισμένη προς τη

μεταποίηση ενώ στην περιφέρεια της Δυτικής Μακεδονίας κυρίαρχο ρόλο παίζει η παραγωγή ενέργειας λόγω της ύπαρξης λιγνίτη στην ευρύτερη περιοχή της Κοζάνης.

Σύμφωνα με μελέτες για τη Βόρεια Ελλάδα (BCS 1994, Βασιλειάδης 1990), οι βασικοί κλάδοι στους οποίους εξειδικεύεται η οικονομία της Βόρειας Ελλάδας είναι:

- τρόφιμα - ποτά - καπνός
- κλωστοϋφαντουργία- ένδυμα - υπόδηση - δέρμα - γούνα
- χημικά
- τουρισμός

ΠΙΝΑΚΑΣ 2. Διάρθρωση ΑΕΠ της Βόρειας Ελλάδας

Τομείς Οικονομικής Δραστηριότητας	1981		1988		1993	
	Σύνολο Χώρας	Βόρεια Ελλάδα	Σύνολο Χώρας	Βόρεια Ελλάδα	Σύνολο Χώρας	Βόρεια Ελλάδα
Γεωργία	17,7	23,1	16,5	23,3	13,7	18,5
Μεταποίηση/ Ενέργεια	21,4	22,1	20,1	21,4	18	19,9
Κατασκευές	7,6	9,1	6,4	6,8	6,5	7,1
Εμπόριο	12,9	13,2	12,9	12,1	13,6	13,1
Τράπεζες/ Ασφάλειες	2,2	1,3	2,6	1,9	3,1	2,4

Πηγή: ΕΣΥΕ, Δ/ση Εθνικών Λογαριασμών, Τμήμα Περιφερειακών Λογαριασμών (δική μας επεξεργασία)

ΠΙΝΑΚΑΣ 3. Εξαγωγές Βόρειας Ελλάδας προς τις χώρες της ΕΕ (Ποσοστό επί των συνολικών εξαγωγών, 1993)

	Ποσοστό επί του συνόλου
Αν.Μακεδονία και Θράκη	2,3
Κεντρική Μακεδονία	30,8
Δυτική Μακεδονία	7,4
Σύνολο Β. Ελλάδας	40,5

Πηγή: ΕΣΥΕ, Στατιστική Εξωτερικού Εμπορίου (δική μας επεξεργασία)

Οι κλάδοι αυτοί συγκεντρώνουν το 67.5% της απασχόλησης στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη, το 50% στην Κεντρική Μακεδονία και γύρω στο 40% στη Δυτική Μακεδονία (εκτός από την Καστοριά, όπου κυρίαρχο ρόλο, σχεδόν μονοπωλιακό, παίζει η γούνα). Βλέπουμε δηλαδή την παραγωγική εξειδίκευση της Β. Ελλάδας σε τέσσερις ευρείς παραγωγικούς κλάδους, γεγονός ανάλογο με την παραγωγική εξειδίκευση άλλων περιφερειών της Ευρώπης (Padmore and Gibson 1998).

Σύμφωνα με τους Porter (1990), Gustavson et al. (1999) και Lankhuizen (2000) η ανταγωνιστικότητα μπορεί να μετρηθεί και με τις εξαγωγικές επιδόσεις. Έτσι με κριτήριο την εξαγωγική επίδοση η ανταγωνιστικότητα της Β. Ελλάδας είναι μεγαλύτερη από εκείνη του συνόλου της χώρας. Πάνω από το 40% των εξαγωγών της χώρας έχει προέλευση την περιοχή της Βόρειας Ελλάδας (Πίνακας 3). Αυτή η τάση δείχνει ότι η μέση Βορειοελλαδική επιχείρηση είναι περισσότερο ανταγωνιστική διεθνώς σε σχέση με τη μέση επιχείρηση της χώρας. Η διαφορική μεγέθυνση μιας περιφέρειας ή μιας χώρας από την υπόλοιπη χώρα ή από τον υπόλοιπο

κόσμο, εξαρτάται από τη συνεισφορά του εξαγωγικού τομέα στο σύνολο της εγχώριας παραγωγής και από το βαθμό εξαγωγικής εξειδίκευσης της περιφέρειας ή της χώρας. Εάν η περιφέρεια ή η χώρα εξειδικεύεται εξαγωγικά σε κλάδους με μεγάλο δυναμικό μεγέθυνσης τότε η διαφορική μεγέθυνση αυξάνει (Lankhuizen 2000). Επιπλέον, στη δεκαετία του '80 διαφοροποιείται ο εξαγωγικός προσανατολισμός της περιοχής. Αυτό προκύπτει από την παρατηρούμενη στροφή των εξαγωγών σημαντικών βιομηχανικών κλάδων προς κοινοτικές χώρες με αντίστοιχη μείωση των εξαγωγών με προσρισμό μη κοινοτικές χώρες (Πίνακας 4). Αν ληφθεί δε υπόψη, ότι ο/η μέσος/η Ευρωπαίος/α καταναλωτής/τρια είναι προσανατολισμένος/η προς την κατανάλωση καλύτερων ποιοτικά προϊόντων, δηλαδή προϊόντων με ενσωματωμένη περισσότερη προστιθέμενη αξία, λόγω του υψηλότερου κατά κεφαλή εισοδήματος, τότε μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η ανταγωνιστική θέση της μέσης Βορειοελλαδικής επιχείρησης έχει βελτιωθεί κατά τη δεκαετία του '80 και στη δεκαετία του '90.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4. Εξαγωγικός προσανατολισμός

Κλάδος	Εξωκοινοτικές X / Σύνολο X		Ενδοκοινοτικές X / Σύνολο X	
	1981	1991	1981	1991
Κλωστή/ργία	28,9%	23,6%	71,1%	76,4%
Τρόφιμα	54,3%	38,3%	45,7%	61,7%
Χημικά	52,2%	50,7%	47,8%	49,3%

Πηγή: ΕΣΥΕ, Στατιστική Εξωτερικού Εμπορίου (δική μας επεξεργασία)

ΠΙΝΑΚΑΣ 5. Η Εισαγωγική διείσδυση στη Βόρεια Ελλάδα (Εισαγωγές ως ποσοστό των συνολικών εισαγωγών της χώρας)

Κλάδος	1981	1991
Κλωστήργια, Ένδυμα, Υπόδημα	28,5%	62,5%
Τρόφιμα, Ποτά, Καπνός	27,0%	24,6%
Χημικά	43,6%	57,7%

Πηγή: ΕΣΥΕ, Στατιστική Εξωτερικού Εμπορίου (δική μας επεξεργασία)

Παράλληλα όμως, παρατηρείται σημαντική αύξηση στην εισαγωγική διείσδυση (Πίνακας 5), ιδιαίτερα στον κλάδο ενδύματος - υποδήματος. Η αύξηση αυτή των εισαγωγών οφείλεται σε εισαγωγές κυρίως από τις κοινοτικές χώρες, δηλαδή είναι καλής ποιότητας προϊόντα τα οποία θα πρέπει να ανταγωνιστούν τα αντίστοιχα ελληνικά στην εγχώρια αγορά. Όπως προκύπτει και από τον Πίνακα 6, η εισοδηματική ελαστικότητα των προϊόντων στα οποία εξειδικεύεται η περιοχή της Βόρειας Ελλάδας έχει σημειώσει σημαντική μείωση κατά την περίοδο 1950-1988. Αυτό σημαίνει ότι καθώς το μέσο εισόδημα στην Ελλάδα αυξάνεται, οι καταναλωτικές προτιμήσεις των ανθρώπων διαφοροποιούνται, οι καταναλωτές/τριες γίνονται περισσότερο απαιτητικοί/ές,

με αποτέλεσμα η εγχώρια επιχείρηση να αντιμετωπίζει τον έντονο ανταγωνισμό από τα εισαγόμενα υψηλής ποιότητας προϊόντα. Η προκαλούμενη κατ' αυτόν τον τρόπο ένταση στον ανταγωνισμό μπορεί να λειτουργήσει ως πρόκληση για την ελληνική επιχείρηση και να της αποφέρει οφέλη όσον αφορά την απόκτηση ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος στις διεθνείς αγορές, όπως θα δούμε παρακάτω.

3.2 Προσδιοριστικοί Παράγοντες Ανάπτυξης Ανταγωνιστικού Πλεονεκτήματος στη Βόρεια Ελλάδα

Στην προηγούμενη ενότητα παρουσιάστηκαν οι βιομηχανικοί κλάδοι, οι οποίοι αποτελούν - και αναμένεται να αποτελέσουν και στο μέλλον - τον κορμό ανάπτυξης της

ΠΙΝΑΚΑΣ 6. Εισοδηματικές ελαστικότητες

	Βιομηχανικής Παραγωγής		Εισαγωγών	
	1950/70	1980/88	1950/70	1980/88
Σύνολο Μεταποίησης	1,433	0,333	1,757	2,667
20 Τρόφιμα		1,280		5,444
21 Ποτά	1,147	2,333	1,172	12,500
22 Καπνός		-0,166		12,167
23 Κλωστούφαντουργία	1,082	0	0,934	5,722
24 Ενδύματα/Υποδήματα	0,695	-1,500	1,386	16,555
29 Δέρμα		-1,667		10,611
30 Ελαστικά/Πλαστικά		2,611		3,611
31 Χημικά	2,650	2,166	1,115	4,889
32 Πετρελαιοειδή		1,222		-0,611

Πηγή: Γ. Κάτσος - Ι. Χασιϊδ, 1993

Βόρειας Ελλάδας. Η προκαλούμενη ένταση του ανταγωνισμού, που προέρχεται από τα ξένα προϊόντα, μπορεί να λειτουργήσει ως παράγοντας βελτίωσης για τις ελληνικές επιχειρήσεις. Αυτό που μετράει διεθνώς σε επίπεδο στρατηγικής και συνιστά την ουσιαστική διαφορά μεταξύ χωρών ή επιχειρήσεων είναι η ανταγωνιστικότητα των προϊόντων και η συστηματική προώθησή τους. Το επιχείρημα της χαμηλής τιμής για τη διάθεση των βορειοελλαδικών προϊόντων σε αγορές του εξωτερικού έχει πλέον ξεπεραστεί. (Μακρυδάκης-Λιούκας 1997). Επομένως είναι απαραίτητο να βρεθούν εκείνα τα στοιχεία που θα διαφοροποιήσουν τα προϊόντα της Βόρειας Ελλάδας από τα ξένα.

Πώς μπορούν να πετύχουν ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα οι επιχειρήσεις της περιοχής και κατ' επέκταση ολόκληρη η Βόρεια Ελλάδα; Σύμφωνα με το θεωρητικό υπόδειγμα του Porter, η ανάπτυξη ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος προσδιορίζεται από τέσσερις προϋποθέσεις (το επίπεδο ικανής εγχώριας ή τοπικής ζήτησης, τη δομή των επιχειρήσεων, την ύπαρξη σχετικών με τον κλάδο βιομηχανιών και κλάδων υποστήριξης, την ποιότητα των παραγωγικών συντελεστών). Συντρέχουν αυτές οι προϋποθέσεις στη Βόρεια Ελλάδα; Μήπως χρήζουν διορθωτικών παρεμβάσεων από πλευράς του κράτους; Μήπως είναι αναγκαίες κάποιες αλλαγές οργάνωσης και στρατηγικής των επιχειρήσεων; Στο σημείο αυτό είναι σημαντική η διάκριση των δυνατοτήτων που υπάρχουν για τον επηρεασμό αυτών των προϋποθέσεων. Θεωρούμε ότι ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο μπορούν να διαδραματίσουν τόσο οι επιχειρήσεις με τη δραστηριότητά τους όσο και το κράτος. Στη συνέχεια θα εξετάσουμε με ποιο τρόπο μπορεί το κράτος να βοηθήσει στη δημιουργία ή ενίσχυση των προϋποθέσεων για να αποκτήσει η Βόρεια Ελλάδα ανταγωνιστικό πλεονέκτημα.

Όσον αφορά την ύπαρξη ικανής εγχώριας ή τοπικής ζήτησης η οποία θα πρέπει να έχει τη δυνατότητα να στηρίξει μία επιχείρηση του κλάδου στα πρώτα της βήματα, οι δυνατότητες παρέμβασης του κράτους είναι περιορισμένες. Όπως είδαμε παραπάνω, η Βόρεια Ελλάδα εξειδικεύεται σε παραγωγικούς κλάδους οι οποίοι είναι έντονα διεθνοποιημένοι. Για την ζήτηση υπάρχει τόσο η εγχώρια αγορά όσο και η ευρωπαϊκή. Ενώ ο Porter (1990) δίνει έμφαση στην

εγχώρια, φαίνεται ότι η εξωτερική αγορά παίζει σημαντικό ρόλο. Η ενοποίηση της ευρωπαϊκής αγοράς και η απελευθέρωση του διεθνούς εμπορίου οδηγούν σε σύγκλιση των καταναλωτικών συμπεριφορών. Η Ευρωπαϊκή Ένωση προσφέρει στις επιχειρήσεις της Β. Ελλάδας την κατάλληλη κλίμακα από άποψη πολιτιστικών προτύπων και ειδικότερα της αγοράς (Padmore and Gibson 1998). Συνεπώς, φαίνεται ότι στην περίπτωση της ζήτησης της Β. Ελλάδας μάλλον το "διπλό διαμάντι" των Rugman (1992) και Rugman and D' Cruz (1993) αρμόζει παρά το απλό διαμάντι του Porter (1990).

Η δομή των κλάδων και η δυναμική στρατηγική των επιχειρήσεων είναι θέμα που αφορά τις ίδιες τις επιχειρήσεις και το κράτος. Η δημιουργία της Ενιαίας Αγοράς στην Ευρωπαϊκή Ένωση και η συνεχής τάση για την απελευθέρωση του παγκόσμιου εμπορίου οδηγεί σε αυξανόμενο ανταγωνισμό σε όλες τις αγορές στις οποίες δραστηριοποιούνται οι ελληνικές επιχειρήσεις, μικρές και μεγάλες. Σε ένα συνεχώς ανταγωνιστικότερο περιβάλλον, μοναδική δυνατότητα επιβίωσης και ανάπτυξης είναι η υιοθέτηση στρατηγικών που θα συμβάλλουν στη βελτίωση της παραγωγικότητας της επιχείρησης. Από την άλλη μεριά, το κράτος θα πρέπει να παρέμβει με στόχο την ενίσχυση του ανταγωνισμού, κάτι που ήδη επιδιώκεται και μέσω της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Συνθήκη της Ρώμης, άρθρα 7, 30-37, 85, 86, 90-94).

Όσον αφορά τη δημιουργία σχετικών με τον κλάδο βιομηχανιών και κλάδων υποστήριξης, η δυνατότητα κρατικής παρέμβασης περιορίζεται στην παροχή κινήτρων, υποδομής κλπ για τη δημιουργία επιχειρηματικών συμπλεγμάτων. Βέβαια το κράτος με την παρέμβασή του δημιουργεί τις προϋποθέσεις για τη δράση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Το τελικό όμως αποτέλεσμα θα εξαρτηθεί από τις ίδιες τις επιχειρήσεις³.

Οι συντελεστές παραγωγής στους κλάδους εξειδίκευσης, όπως για παράδειγμα οι ανθρώπινοι πόροι, το τεχνολογικό εξελιγμένο φυσικό κεφάλαιο, οι φυσικοί πόροι, η υποδομή, είναι οι βασικοί προσδιοριστικοί παράγοντες της βελτίωσης της παραγωγικότητας. Ιδιαίτερα στους κλάδους, στους

οποίους η Βόρεια Ελλάδα φαίνεται να έχει τη δυνατότητα ανάπτυξης ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος, οι φυσικοί πόροι, οι κλάδοι υποστήριξης, οι γνωσιολογικοί πόροι και το ανθρώπινο δυναμικό θα παίξουν τον κυρίαρχο ρόλο. Αυτό προκύπτει από το γεγονός ότι επειδή οι φυσικοί παράγοντες, όπως περιβάλλον, κλίμα και τοποθεσία, αποτελούν ένα σημαντικό και μοναδικό πλεονέκτημα της Βόρειας Ελλάδας, η περιοχή ανέπτυξε παραγωγικές δραστηριότητες οι οποίες χρησιμοποιούν εντατικά τους παραπάνω συντελεστές. Οι παραγωγικοί αυτοί πόροι είναι στατικοί σύμφωνα με τη θεωρία του συγκριτικού πλεονεκτήματος και συνεπώς η κρατική παρέμβαση έγκειται κυρίως στην προσπάθεια διατήρησής τους.

Η αξιοποίηση των γνωσιολογικών πόρων⁴ της περιοχής από την παραγωγή είναι περιορισμένη και υπολείπεται του αντιστοχού των υπόλοιπων χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Σύμφωνα με τους Sachs and Warner (1995) η ικανότητα των φτωχότερων περιοχών να συγκλίνουν προς τις πλουσιότερες καθίσταται ευκολότερη στην εποχή μας καθώς η αγορά του κεφαλαίου και της τεχνολογίας έχει διεθνοποιηθεί. Ο ρόλος της έρευνας και της τεχνολογίας στη δημιουργία και ανάπτυξη ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος έχει αναλυθεί στη βιβλιογραφία (Gustavson et al. 1999). Η συνολική παραγωγικότητα και ανταγωνιστικότητα αυξάνει σε σημαντικό βαθμό μέσω της έρευνας και τεχνολογίας (Coe and Helpman 1995, Engelbrecht 1997). Κατά αυτό τον τρόπο η τεχνολογία αναδεικνύεται σε βασικό προωθητή της παραγωγικότητας - ανταγωνιστικότητας - οικονομικής μεγέθυνσης. Η ανάπτυξη της τεχνολογίας μεταπολεμικά ευθύνεται για το 50% της μεγέθυνσης των ΗΠΑ, το 76% της Γαλλίας, το 78% της Γερμανίας, το 73% της Μ. Βρετανίας και το 55% της Ιαπωνίας (Mitchel 1999). Υπάρχουν για κάθε επιχείρηση πολλές πηγές τεχνολογίας όπως η μάθηση, το απόθεμα γνώσης της συγκεκριμένης επιχείρησης που δημιουργείται από τη δική της επένδυση σε έρευνα και ανάπτυξη (research and development, R&D), η γνώση που δημιουργείται σε άλλες επιχειρήσεις και διαχέεται μέσω εξωτερικότητων, η διάχυση της παγκόσμιας γνώσης και οι τεχνολογική πρόοδος που εμπεριέχεται στα νέα κεφαλαιουχικά αγαθά (Gustavson et al. 1999). Στην περίπτωση

λοιπών των γνωσιολογικών πόρων το θεωρητικό υπόδειγμα του Porter αποδεικνύεται ασθενές. Η εφαρμογή του "γενικευμένου διπλού διαμαντιού" των Chang Moon et al. (1998)

Όπως είδαμε, οι επιχειρήσεις της Β. Ελλάδας για να μπορέσουν να κερδίσουν σε ανταγωνιστικότητα θα πρέπει να επενδύσουν σε νέες τεχνολογίες. Η νέες τεχνολογίες είναι η ικανή και αναγκαία συνθήκη προκειμένου να παράγουν προϊόντα και υπηρεσίες υψηλής προστιθέμενης αξίας. Ακόμη και η εισαγωγή κεφαλαίου και τεχνολογίας, όπως τονίζουν οι Sachs and Warner (1995), θα διευκολυνθεί σημαντικά από την επένδυση που θα κάνει η επιχείρηση σε R&D. Η ικανότητα όμως των επιχειρήσεων να μαθαίνουν και να απορροφούν τη νέα πληροφορία που τις επιτρέπει να χρησιμοποιούν αποτελεσματικά τα υλικά περιουσιακά στοιχεία (tangible assets) επηρεάζεται από τη βελτίωση και αύξηση του ανθρώπινου κεφαλαίου της χώρας (Engelbrecht 1997). Η ικανότητα δηλαδή των περιφερειών και των χωρών να κεφαλαιοποιήσουν την τεχνολογική ανάπτυξη και να βελτιώσουν την ανταγωνιστικότητα εξαρτάται τελικά από τη ποιότητα των ανθρώπων, την καινοτομικότητα των επιχειρήσεων και την καταλληλότητα των κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών θεσμών (Malecki 1997).

Το ανθρώπινο δυναμικό της περιοχής όπως και του συνόλου της χώρας χαρακτηρίζεται από βασικές δεξιότητες/ικανότητες και σχετικά μέτριο κόστος. Τα χαρακτηριστικά αυτά δεν είναι σήμερα ιδιαίτερα ξεχωριστά. Βρίσκονται εύκολα και στο δυναμικό άλλων χωρών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ιρλανδία, Πορτογαλία και Ισπανία) αλλά επίσης και σε πολλές χώρες εκτός Κοινότητας (χώρες Ανατολικής Ευρώπης, Άπω Ανατολής). Επομένως, οι βασικές δεξιότητες και το μέτριο επίπεδο του μισθού δεν επαρκούν πλέον για τη διαφοροποίηση των επιχειρήσεων της Βόρειας Ελλάδας στις διεθνείς ανταγωνιστικές αγορές. Επιπλέον οι επιχειρηματίες θεωρούν ότι το ανθρώπινο δυναμικό στην Ελλάδα μειονεκτεί σε ανταγωνιστικό επίπεδο. Δηλαδή δεν έχει την υψηλή ποιότητα εξειδίκευσης όπως το αντίστοιχο της Δυτ. Ευρώπης, αλλά ούτε και τον χαμηλό μισθό όπως η Ανατ. Ευρώπη και η Άπω Ανατολή. Η εξέλιξη αυτή οφείλεται στην κακή διαχείριση του ανθρώπινου πλούτου που έγινε κατά το παρελθόν και

που εξακολουθεί να γίνεται μέχρι σήμερα. Στο μέλλον η κατάσταση αυτή μπορεί να αλλάξει μόνο αν πραγματοποιηθούν αλλαγές στον τρόπο διαχείρισης του ανθρώπινου παράγοντα, αφού μία καλύτερη διαχείρισή του αποτελεί προϋπόθεση για τη βελτίωση της παραγωγικότητάς του. Επομένως ο ρόλος της διαχείρισης αποτελεί κορμό της αναπτυξιακής πολιτικής που πρέπει να εφαρμόσει η Ελλάδα.

Επικεντρώνοντας την προσοχή μας στο ανθρώπινο δυναμικό της Βόρειας Ελλάδας, στη συνέχεια παρουσιάζουμε μερικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα της αγοράς εργασίας της περιοχής⁶.

Κατά τις τελευταίες δύο δεκαετίες αυξήθηκε ο πληθυσμός κυρίως λόγω της παλιννόστησης μεταναστών/ριών. Αυτή η εξέλιξη μπορεί να χαρακτηριστεί ως θετική καθώς εμπλουτίζεται το ανθρώπινο δυναμικό με Έλληνες/νίδες της διασποράς οι οποίοι/ες έχουν αποκτήσει υψηλή εξειδίκευση στις χώρες υποδοχής και συνεπώς μεταφέρουν την αποκτηθείσα τεχνογνωσία στην περιοχή.

Επιπλέον στη Βόρεια Ελλάδα, το ποσοστό των ανθρώπων τρίτης ηλικίας στο σύνολο του πληθυσμού είναι μικρότερο από το αντίστοιχο του συνόλου της χώρας, γεγονός που δείχνει ότι ο πληθυσμός στην περιοχή έχει σχετικά καλύτερη δυναμική από τον πληθυσμό του συνόλου της χώρας.

Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της αγοράς εργασίας στη Βόρεια Ελλάδα είναι η ενίσχυση του ρόλου του γυναικείου εργατικού δυναμικού κατά τη δεκαετία του 1980, κυρίως λόγω της ανάπτυξης των μικρομεσαίων επιχειρήσεων στους κλάδους της κλωστοϋφαντουργίας και των τροφίμων, οι οποίοι παραδοσιακά απασχολούν γυναίκες. Η απασχόληση αυτή όμως χαρακτηρίζεται από έλλειψη εξειδίκευσης, με αποτέλεσμα να υπάρχει και χαμηλή αμοιβή αλλά και μεγάλη κινητικότητα στην αγορά (Αυτό ισχύει βεβαίως και για τους άνδρες που απασχολούνται σε αυτούς τους κλάδους).

Το πιο βασικό όμως χαρακτηριστικό για τη μελλοντική ανάπτυξη της Β. Ελλάδας είναι το πολύ χαμηλό μορφωτικό επίπεδο. Η πλειονότητα του εργατικού δυναμικού είναι

απόφοιτοι δημοτικού ή δεν έχουν τελειώσει το δημοτικό, 38.25%-41.6%. (Πίνακας 7). Από το σύνολο του ανθρώπινου δυναμικού το ποσοστό που μπορεί να χαρακτηριστεί επιστημονικό προσωπικό είναι γύρω στο 10% για όλες τις περιοχές, ενώ και το ποσοστό με μεταπτυχιακό τίτλο είναι ελάχιστο. Συνεπώς σύμφωνα με τα κριτήρια μέτρησης του ανθρώπινου κεφαλαίου όπως αυτά προσδιορίζονται στη βιβλιογραφία, Romer (1990a, b), Barro and Lee (1993), Lucas (1993) το ανθρώπινο κεφάλαιο της Β. Ελλάδας έχει ενσωματωμένη χαμηλή επένδυση σε γνώση.

Από την παραπάνω ανάλυση των τεσσάρων προσδιοριστικών παραγόντων προκύπτει τελικά ότι σημαντικό μέρος των παραγόντων αυτών, όπως η ζήτηση, στρατηγική και δομή επιχειρήσεων, κεφάλαιο και τεχνολογία εξαρτώνται σε σημαντικό βαθμό από το διεθνές και ειδικότερα από το ευρωπαϊκό περιβάλλον. Μπορούμε λοιπόν να δεχθούμε ότι η επιχείρηση της Β. Ελλάδας λειτουργεί με βάση το «γενικευμένο διπλό διαμάντι» των Chang Moon et al. (100) και όχι με το απλό υπόδειγμα του Porter (1990).

Εάν λοιπόν υιοθετήσουμε το υπόδειγμα του «γενικευμένου διπλού διαμαντιού» ως πλαίσιο ανάλυσης για τις προτάσεις πολιτικής, τότε σε ένα μόνο από τους τέσσερις βασικούς προσδιοριστικούς παράγοντες ανάπτυξης ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος θεωρούμε ότι υπάρχει περιθώριο για την άσκηση κρατικής παρέμβασης σε επίπεδο χώρας: το επίπεδο των παραγωγικών συντελεστών. Επομένως, η προσοχή των επιχειρήσεων από τη μια μεριά και του κράτους από την άλλη, θα πρέπει να επικεντρωθεί στην ουσιαστική βελτίωση της ποιότητας των παραγωγικών πόρων που μπορούν να επηρεασθούν από την κρατική πολιτική, με ιδιαίτερη έμφαση στην προστασία του περιβάλλοντος και του ανθρώπινου δυναμικού.

Όπως είδαμε και σε προηγούμενες ενότητες, η επιχείρηση αντιμετωπίζει στις διεθνείς και εγχώριες αγορές έντονο ανταγωνισμό ιδιαίτερα στους κλάδους στους οποίους η Βόρεια Ελλάδα έχει παραγωγική εξειδίκευση και οι οποίοι είναι εντάσεως εργασίας. Έτσι μια κερδοφόρα πορεία προϋποθέτει ραγδαία βελτίωση της παραγωγικότητας η οποία δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς την επένδυση σε έρευ-

ΠΙΝΑΚΑΣ 7. Ο πληθυσμός της βόρειας Ελλάδας κατά επίπεδο εκπαίδευσης, 1991 (σε ποσοστά)

	Αν.Μακεδονία -Θράκη	Κεντρική Μακεδονία	Δυτική Μακεδονία	Σύνολο χώρας
Μεταπτυχιακός Τίτλος	0,04	0,20	0,11	0,29
Πτυχίο ΑΕΙ	3,25	5,78	3,87	6,02
Φοίτησαν ή φοιτούν σε ΑΕΙ	1,01	3,02	0,37	1,81
Πτυχίο Ανωτέρας Σχολής	1,52	2,31	2,13	2,81
Απολυτήριο Μέσης Εκπαίδευσης	9,52	14,56	11,26	16,29
Ενδεικτικό Γ' Μέσης Εκπαίδευσης	7,62	10,41	9,74	9,99
Ενδεικτικό Δημοτικής Εκπαίδευσης	41,59	38,25	41,44	36,37
Ενδεικτικό Α' Τάξεως Δημοτικού	20,45	17,45	19,40	17,02
Καθόλου Σχολείο	14,98	8,02	11,68	9,39
Σύνολο	100	100	100	100

Πηγή: ΕΣΥΕ, Κανελλόπουλος (1994)

να και τεχνολογία. Συνεπώς, για να μπορέσουν οι επιχειρήσεις να εφαρμόσουν αλλά και να εκμεταλλευθούν τις νέες τεχνολογίες στην παραγωγή και στη διαχείριση, αναγκαία - και πιθανόν ικανή - συνθήκη αποτελεί η σημαντική αναβάθμιση του ανθρώπινου δυναμικού. Η πολιτική η οποία στοχεύει στην αναβάθμιση του ανθρώπινου δυναμικού μέσω της επένδυσης στην εκπαίδευση και την επιμόρφωση αλλά και στην ανάπτυξη των ανθρωπίνων δεξιοτήτων είναι ουσιαστικό εργαλείο για την επίτευξη του στόχου της διαρκούς οικονομικής μεγέθυνσης μέσω της ανταγωνιστικής βιομηχανίας (Jacquemin 1995, Mitchell 1999). Αυτή η πολιτική θα έχει θετικές επιπτώσεις τόσο στο επίπεδο ανάπτυξης της Βόρειας Ελλάδας όσο και στην αγορά εργασίας με τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και τη μείωση της έντασης της ανεργίας στην περιοχή.

Ο ρόλος της κρατικής πολιτικής έγκειται πλέον στη διόρθωση των στρεβλώσεων που υπάρχουν στο οικονομικό

σύστημα και όχι στη δημιουργία νέων. Η πολιτική διαχείρισης του ανθρώπινου δυναμικού κατά την τελευταία εικοσαετία ήταν σχεδόν καταστροφική. Δημιούργησε στρεβλώσεις τόσο στην αγορά εργασίας όσο και στην εκπαίδευση. Ιδιαίτερα θα πρέπει να τονίσουμε την ανυπαρξία του θεσμού της συνεχούς εκπαίδευσης μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1980 όταν και άρχισαν να υλοποιούνται τα πρώτα προγράμματα του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου (ΕΚΤ). Με τα προγράμματα του ΕΚΤ έγινε μια προσπάθεια να καλυφθεί αυτό το κενό μέσω ενδοεπιχειρησιακών προγραμμάτων και προγραμμάτων κατάρτισης ανέργων και εργαζόμενων. Ωστόσο, η υλοποίηση αυτών των προγραμμάτων δεν είχε τα αναμενόμενα αποτελέσματα, αφενός μεν λόγω της έλλειψης μιας συνολικής στρατηγικής κατάρτισης προσαρμοσμένης στις ανάγκες των περιφερειακών αγορών εργασίας και αφετέρου διότι η υλοποίηση των προγραμμάτων έγινε από φορείς με ελάχιστη πείρα και χαμηλό επίπεδο προγραμματισμού.

Ο στόχος της κυβερνητικής πολιτικής, αλλά και των ιδιωτικών επιχειρήσεων, θα πρέπει να είναι η δημιουργία και η συνεχής απόκτηση υψηλού επιπέδου δεξιοτήτων και διαχείρισης τεχνολογίας. Η αλληλεπίδραση βιομηχανίας και εκπαίδευσης είναι κρίσιμης σημασίας για την επίτευξη ανταγωνιστικότητας μέσω καινοτομίας και νέας τεχνολογίας. Τα παραδείγματα της Γερμανίας με τα πιστοποιητικά Meistererker, δηλαδή τεχνολόγος ειδικός εκπαιδευμένος σε επίπεδο πτυχιούχου, αλλά και των ΗΠΑ με την έμφαση στις δεξιότητες σε μάνατζμεντ, τεχνολογία και επιχειρηματικότητα αποτελούν υποδείγματα για τον τρόπο που μπορεί να αποσπασθεί η καλύτερη αξία από μια νέα ιδέα. Συνεπώς, η βελτίωση του ανθρώπινου δυναμικού θα πρέπει να ενταχθεί σε ένα εθνικό σύστημα καινοτομίας. Με αυτό τον τρόπο θα οδηγηθούν οι επιχειρήσεις σε βελτίωση της παραγωγικότητας και της ανταγωνιστικότητας.

4. Συμπεράσματα

Οι δυνατότητες ανάπτυξης της Βόρειας Ελλάδας στα επόμενα χρόνια είναι σημαντικές. Η περιοχή έχει επιδείξει στο πρόσφατο παρελθόν παραγωγικό και εξαγωγικό δυναμισμό ο οποίος μπορεί να αποτελέσει τη βάση της μελλοντικής ανάπτυξης. Η συνεχιζόμενη διεθνοποίηση της οικονομίας, η είσοδος νέων χωρών στο οικονομικό σύστημα της αγοράς και ο έντονος ανταγωνισμός αλλάζουν σταδιακά τους κανόνες του διεθνούς εμπορίου και καθιστούν αναγκαία για τις επιχειρήσεις την ανάπτυξη ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος στις διεθνείς αγορές.

Στην εργασία αυτή εξετάσαμε την οικονομία της Βόρειας Ελλάδας χρησιμοποιώντας ως θεωρητικό πλαίσιο το «διαμάντι» του Porter και τις προεκτάσεις για την ανάπτυξη ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος στις επιχειρήσεις της Β. Ελλάδας. Η ανάλυση έδειξε ότι το απλό υπόδειγμα του Porter (1990) δεν είναι επαρκές για να εξηγήσει την περίπτωση της Β. Ελλάδας και ότι περισσότερο ικανοποιητική εξήγηση δίνει το «γενικευμένο διπλό διαμάντι» των Chang Moon et al (1998).

Με βάση λοιπόν την ανάλυση στα πλαίσια του «γενικευμένου διπλού διαμαντιού» θεωρούμε ότι από τους τέσσερις βασικούς προσδιοριστικούς παράγοντες για την ανάπτυξη

του ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος μόνο σε έναν υπάρχει περιθώριο για άσκηση εθνικής οικονομικής πολιτικής. Η κρατική πολιτική είναι ιδιαίτερα αναγκαία για την αναβάθμιση των παραγωγικών συντελεστών και κυρίως της ποιότητας του ανθρώπινου δυναμικού. Καθώς το μέλλον της παραγωγικής δραστηριότητας της Β. Ελλάδας εξαρτάται από την παραγωγή προϊόντων και υπηρεσιών υψηλής προστιθέμενης αξίας είναι αναγκαία η επένδυση των ιδιωτικών επιχειρήσεων σε έρευνα και τεχνολογία. Η κρατική πολιτική σε αυτόν τον τομέα θα πρέπει να στοχεύει μεταξύ άλλων και στη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας του συστήματος της λυκειακής και μεταλυκειακής εκπαίδευσης, αλλά και του συστήματος της συνεχούς εκπαίδευσης και κατάρτισης, με την ένταξη τους σε ένα εθνικό σύστημα καινοτομίας.

Σημειώσεις

Η εργασία παρουσιάστηκε σε μία πρώτη μορφή στο 5ο Διεθνές Συνέδριο της Εταιρείας Οικονομολόγων Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, Οκτώβριος 1996. Θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε τον κριτή του περιοδικού τα σχόλια του οποίου βελτίωσαν σημαντικά την εργασία. Η συνήθης ανάληψη της ευθύνης από τους συγγραφείς γίνεται και σε αυτή την περίπτωση.

1. Σύμφωνα με την παραδοσιακή θεωρία του διεθνούς εμπορίου, η ανταγωνιστικότητα εξαρτάται από το κόστος των παραγωγικών συντελεστών (π.χ. εργασία, πρώτες ύλες). Σε αυτό το καθεστώς μία επιχείρηση είναι ανταγωνιστική, όταν επιλέγει να λειτουργήσει σε χώρα ή περιοχή εξασφαλίζοντας το χαμηλότερο δυνατό κόστος στους παραγωγικούς συντελεστές που χρησιμοποιεί εντατικά. Ωστόσο η θεωρία αυτή ξεπεράστηκε εξ αιτίας των διαδραματιζόμενων αλλαγών στη φύση του παγκόσμιου εμπορίου. Η διεθνοποίηση της παραγωγής επιτρέπει τώρα τις επιχειρήσεις να βρίσκουν πρώτες ύλες, κεφάλαιο και γενική επιστημονική γνώση στις διεθνείς αγορές και να παράγουν συγκεκριμένα μέρη της προστιθέμενης αξίας σε χώρες, όπου μπορούν να εκμεταλλευτούν τη χαμηλού κόστους εργασία. Ταυτόχρονα η τεχνολογία δίνει τη δυνατότητα στις επιχειρήσεις να ελαχιστοποιούν, εκμηδενίζουν ή να υπερπηδούν τις αδυναμίες που παρουσιάζουν οι τοπικοί συντελεστές παραγωγής.
2. Η διαφορά των δύο όρων επισημαίνεται και στη Λευκή Βίβλο (Επιτροπή Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων 1993: 63, Κεφ. 2): «...Παραδοσιακά τα συγκριτικά πλεονεκτήματά συνίστανται στην κατοχή

παραγωγικών συντελεστών, όπως οι φυσικοί πόροι, και συνεπώς παρουσιάζουν σχετική ακαμψία. Τα ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα βασίζονται σε περισσότερο ποιοτικά στοιχεία και λόγω του γεγονότος αυτού μπορούν να επηρεαστούν σε μεγάλο βαθμό από τις στρατηγικές των επιχειρήσεων και τις κρατικές πολιτικές».

3. Οι Καλογήρου κ.ά. 1989 εξετάζουν τις επιπτώσεις που είχε η πολιτική των κινήτρων στη βιομηχανική και περιφερειακή ανάπτυξη της ελληνικής βιομηχανίας και επισημαίνουν την αναγκαιότητα αναθεώρησης της κρατικής παρέμβασης.
4. Η απασχόληση επιστημόνων στις επιχειρήσεις, η έρευνα και η ανάπτυξη αποτελούν δείκτες αξιοποίησης των γνωσιολογικών πόρων.
5. Για αναλυτική παρουσίαση των ιδιαιτεροτήτων τοπικών αγορών εργασίας στη Βόρεια Ελλάδα βλ και Μελέτες για τις Περιφερειακές Αγορές Εργασίας (1993): Ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης Κεντρικής Μακεδονίας, Δυτικής Μακεδονίας

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

BARRO, R. and J.W. LEE (1993) "International Comparisons of Educational Attainment", *Journal of Monetary Economics*, 32, 363-394.

ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ, Σ. (1990) *Παραγωγικότητα - Ανταγωνιστικότητα και η Σημασία τους για την Επιβίωση και Ανάπτυξη της Ελληνικής Βιομηχανίας στα Πλαίσια της ΕΟΚ: Η Περίπτωση των Κλάδων Κλωστούφαντουργίας και Ετοιμών Ενδυμάτων*, Θεσσαλονίκη.

BCS (Σύμβουλοι Επενδύσεων και Ανάπτυξης) (1994) *Στρατηγικό Σχέδιο Ανάπτυξης Μακεδονίας Θράκης: Η Βιομηχανία Κινητήρας της Ανάπτυξης*, Τόμοι Α,Β,Γ,Δ, Θεσσαλονίκη.

CHANG MOON, H., A.M. RUGMAN, and A. VERBEKE (1998) "A generalized Double Diamond Approach to the Global Competitiveness of Korea and Singapore", *International Business Review*, 7, 135-150.

COE, D.T. and E. HELPMAN (1995) "International R&D Spillovers", *European Economic Review*, 39, 859-887.

COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES (1990) *European Economy, Social Europe. The Impact of the Internal Market by Industrial Sector: The Challenge for the*

Member States, Special Edition.

DUNNING, J. (1992) "The Competitive Advantage of Countries and the Activities of Transnational Corporations", *Transnational Corporations*, 1, No1, 135-168.

ENGELBRECHT, H.J. (1997) "International R&D Spillovers, Human Capital and Productivity in OECD Economies: An Empirical Investigation", *European Economic Review*, 41, 1479-1488.

ΕΣΥΕ, *Απογραφές Πληθυσμού, 1961-1991.*

ΕΣΥΕ *Έρευνα Εργατικού Δυναμικού 1991.*

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ (1993) *Ανάπτυξη, Ανταγωνιστικότητα, Απασχόληση. Οι προκλήσεις και η αντιμετώπισή τους για την μετάβαση στον 21ο αιώνα. Λευκό βιβλίο.*

ΕΥΘΥΜΙΑΔΗΣ, Ν. (1994) "Η Πορεία της Βιομηχανίας της Βορείου Ελλάδος", *Επιλογή*, Σεπτέμβριος, 57-60.

GUSTAVSON, P., P. HANSON, and L. LUNDBERG (1999) "Technology, Resource Endowments and International Competitiveness", *European Economic Review*, 43, 1501-1530.

JACQUEMIN, A. (1995) "European Competitiveness: Challenges Ahead", *Journal of Common Market Studies*, Nov.

ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ, Ν., Σ. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗ και Λ. ΛΑΜΠΡΙΑΝΙΔΗΣ (1989) "Οι Επιπτώσεις των Κινήτρων στην Περιφερειακή Ανάπτυξη της Ελληνικής Βιομηχανίας" *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, Τεύχος 73, 39-77.

ΚΑΝΕΛΟΠΟΥΛΟΣ, Κ. (1994), *Ανθρώπινοι Πόροι: Πληθυσμός, Αγορά Εργασίας, Εκπαίδευση. Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ)*, Εκθέσεις 10, Αθήνα.

ΚΑΤΣΟΣ, Γ. και ΧΑΣΣΙΔ Ι. (1992), *Ευρωπαϊκή Ενοποίηση και Ελληνική Βιομηχανία*, IOBE (Ινστιτούτο Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών), Αθήνα.

KRUGMAN, P. (1994) *Geography and Trade*, MIT Pres, Cambridge.

- LANKHUIZEN, M. (2000), "Shifts in Foreign Trade, Competitiveness and Growth Potential: From Baltics to 'Bal-Techs'?", *Research Policy*, 29, 9-29.
- LUCAS, R (1993) "Making a Miracle", *Econometrica*, 61, 251-272.
- ΜΑΚΡΥΔΑΚΗΣ, Σ. και ΑΙΟΥΚΑΣ, Σ. (1997) "Παγκοσμιοποίηση και Στρατηγικές Ανταγωνιστικότητας των Ελληνικών Επιχειρήσεων", στο ΚΙΝΤΗΣ, Α. (επιμ.) *Το Παρόν και το Μέλλον της Ελληνικής Οικονομίας*, Τόμος Α, Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα.
- MALECKI, E. D. (1997) *Technology and Economic Development: The Dynamics of Local, Regional, and National Competitiveness*, Addison Wesley Longman Ltd, Essex.
- MITCHELL, (1999) "Global Technology Policies for Economic Growth", *Technological Forecasting and Social Change*, Vol. 60, Issue 3, 205-214.
- NACHUM, L. (1998) "Do the Diamonds of the Foreign Countries Shape the Competitiveness of Firms? A Case Study of the Swedish Engineering Industry", *Scandinavian Journal of Management*, Vol.14, No.4, 459-478.
- PADMORE, T. & H. GIBSON (1998) "Modeling Systems of Innovation: A Framework for Industrial Cluster Analysis in Regions", *Research Policy*, 26, 625-641.
- PORTER, M. (1990) *Competitive Advantage of Nations*, New York: Free Press.
- ROMER, P.M. (1990a) "Endogenous Technological Change", *Journal of Political Economy*, vol. 98, no. 5, 71-102.
- ROMER, P. M. (1990b) "Human Capital and Growth: Theory and Evidence", *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, 32, 251-286.
- RUGMAN, A.M. (1992) "Porter Takes the Wrong Way", *Business Quarterly*, 55, (3), 59-64.
- RUGMAN, A.M. and J. R. D'CRUZ (1993) "The Double Diamond Model of International Competitiveness: Canada's Experience", *Management International Review*, 33 (2) 17-39.
- ΣΑΚΕΛΛΑΡΗ, Ε. (1994): "Βόρειος Ελλάς: Ο Έντονος Δυναμισμός της Περιοχής Ενισχύεται από τις Προκλήσεις των Νέων Αγορών", *Επιλογή*, Σεπτέμβριος, 56-63.
- SACHS, J. and WARNER (1995) "Economic Reform and the Process of Global Integration", *Brookings Papers on Economic Activity*, 1, 1-118.
- SHARP, M. (1998) "Competitiveness and cohesion-are the two compatible?" *Research Policy*, 27, 569-588.
- YOFFIE, D. B. (ed.) (1993) *Beyond Free Trade: Firms, Governments and Global Competition*, Harvard Business School, Boston.